

Radosław Kazibut

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-1105-1378

e-mail: rkazibut@amu.edu.pl

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/RF.2026.015>

Filozoficzna presupozycja jedności jako fundament filozofii nauki Williama Whewella

Wprowadzenie

Jednym z kluczowych zagadnień w historii filozofii nauki jest problem wpływu założeń filozoficznych na rozwój wiedzy naukowej oraz praktyki badawczej przyrodoznawstwa. Dyskusja ta przybierała różne formy: pytań o relację między metafizyką i nauką, o zakres wpływu tradycji pojęciowych kształtujących charakter praktyki naukowej, a także argumentacji o miejscu refleksji metodologicznej w strukturze wiedzy naukowej¹.

¹ Literatura, w której podejmuje się te zagadnienia, jest obszerna. Są to zarówno prace klasyków filozofii nauki (np. Poppera, Kuhna, Flecka), jak i dyskusje proponujące różne perspektywy ujmowania problemu pozanaukowych przekonań towarzyszących nauce, zob. m.in. Robin George Collingwood, *An Essay on Metaphysics* (Oxford: Oxford University Press, 1948); Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1957); Henryk Mehlberg, Can Science Absorb Philosophy?, *Revue Internationale de Philosophie* 13(47) 1959; Henryk Mehlberg, „O niesprawdzalnych założeniach nauki”, w: *Logiczna teoria nauki*, red. Tadeusz Pawłowski (Warszawa: PWN, 1966); Ernan McMullin, *The Inference That Makes Science* (Milwaukee:

Zgodnie z dominującą w historiografii filozofii interpretacją nowożytny brytyjski empiryzm wyrasta w znacznej mierze z epistemologicznego programu reformy nauki, który sformułował Francis Bacon. Krytykował on spekulatywną metafizykę, która według jego oceny była jedną z głównych przeszkód leżących na drodze rozwoju wiedzy naukowej². Manifest Bacona wpłynął na wykrystalizowanie przekonania, że wiedza naukowa powinna być możliwie wolna od założeń filozoficznych. W związku z tym przyjmowano, że istotnym wyznacznikiem postępu naukowego jest ograniczanie roli elementów metafizycznych, a nie ich całkowita eliminacja.

Na tym tle filozofia Williama Whewella (1794–1866) wykracza poza ramy tradycji brytyjskiego empiryzmu i stanowi jeden z najciekawszych przykładów krytycznej rewizji tego poglądu filozoficznego na naukę³. Whewell konsekwentnie polemizował z przekonaniem, zgodnie z którym nauka była rozpatrywana jedynie jako systematyzacja danych doświadczenia. W swoim zamyśle teoretycznym przyjmował, że pozna-

Marquette University Press, 1992); Jitse M. van der Meer, „Background Beliefs, Ideology, and Science”, *Perspectives on Science and Christian Faith* 65(2) (2013): 87–103; Zygmunt Zawirski, *O stosunku metafizyki do nauki* (Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, 2003).

² Francis Bacon, *Novum Organum*, przeł. Jan Wikarjak (Warszawa: PWN, 1955), I, af. 44.

³ Filozoficzne poglądy Whewella omówiono m.in. w: Robert E. Butts, „Necessary Truths in Whewell’s Theory of Science”, *American Philosophical Quarterly* 2 (1965): 161–181; Steffen Ducheyne, „Whewell’s Tidal Researches: Scientific Practice and Philosophical Methodology”, *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 41(1) (2010): 26–40; John Losee, „Whewell and Mill on the Relation Between Philosophy of Science and History of Science”, *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 14(2) (1983): 113–126; Menachem Fisch, *William Whewell, Philosopher of Science* (Oxford: Clarendon Press, 1991); Michael Ruse, „The Scientific Methodology of W. Whewell”, *Centaurus* 20 (1976): 227–257; Laura J. Snyder, „The Mill-Whewell Debate: Much Ado about Induction”, *Perspectives on Science* 5 (1997): 159–298; Laura J. Snyder, *Reforming Philosophy: A Victorian Debate on Science and Society* (Chicago: University of Chicago Press, 2006); Richard Yeo, „William Whewell, Natural Theology and the Philosophy of Science in Mid-Nineteenth Century Britain”, *Annals of Science* 36 (1979): 493–516; Richard Yeo, *Defining Science: William Whewell, Natural Knowledge and Public Debate in Early Victorian Britain* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993); Harold T. Walsh, „Whewell and Mill on Induction”, *Philosophy of Science* 29(3) (1962): 279–284. W dalszych analizach referuję poglądy Whewella, opierając się na interpretacji zaproponowanej przez Steffena Ducheyne w artykule „Whewell’s Philosophy of Science”, w: *The Oxford Handbook of British Philosophy in the Nineteenth Century*, red. William J. Mander (Oxford: Oxford University Press, 2014), 71–88.

nie naukowe ma strukturę znacznie bardziej złożoną, gdyż wymaga aktywnego udziału umysłu w opracowaniu materiału empirycznego.

To, czy Whewell był pierwszym systematycznym filozofem nauki, może być kwestią do dyskusji w ramach historiografii filozofii nauki. Ponad wszelką wątpliwość uznawano go w brytyjskim środowisku intelektualnym za niekwestionowany autorytet naukowy i filozoficzny. Nie tylko nadawał ton ówczesnie toczonym dyskusjom, lecz także aktywnie tworzył kulturę nauki. Jego oryginalnym pomysłem było zaproponowanie nomenklatury terminów: anoda, katoda, fizyk, a przede wszystkim – naukowiec. Jak stwierdza Richard Yeo, był „czołowym krytykiem nauki – rolę tę można porównać do krytyki kulturowej współczesnych mu Coleridge’a i Carlyle’a”⁴.

W koncepcji naukowości Whewella filozoficzne przekonania towarzyszące nauce nie były w stosunku do niej zewnętrznym dodatkiem czy przednaukowym balastem. Innymi słowy, w jego teorii filozoficzne komponenty funkcjonujące w nauce nie były definiowane i rekonstruowane wyłącznie na poziomie refleksji metateoretycznej, ale stanowiły immanentny składnik praktyki badawczej przyrodoznawstwa. Z analizy poglądów Whewella można wywieść wniosek, że działalność naukowa wymagała przyjmowania określonych fundamentalnych i strukturalnych zestawów pojęciowych, a odwołanie do nich umożliwiało interpretację danych empirycznych oraz formułowanie praw i teorii.

Główna teza niniejszego artykułu głosi, że epistemologia, metodologia i metafizyka nauki u Whewella są zintegrowane przez fundamentalne przekonanie, które nazywam *filozoficzną presupozycją jedności*. Rekonstruuję ją jako założenie Whewella o współmierności struktury rzeczywistości, poznania i racjonalności.

Założenia filozoficzne w nauce: ujęcie analityczne

Presupozycje a założenia filozoficzne

Jednym z rezultatów dwudziestowiecznej refleksji filozoficznej nad poznaniem naukowym było uznanie, że działalność naukowa jest osadzona kulturowo i światopoglądowo. Z tego też względu stopniowo porzucono stanowisko, zgodnie z którym przekonania filozoficzne wpływają na rozwój przyrodoznawstwa jedynie w obrębie kontekstu

⁴ Zob. Yeo, *Defining Science*, 3.

odkrycia, a nie mają znaczenia w procesie uzasadniania wiedzy naukowej. W perspektywie postkuhnowskiej filozofii nauki zaczęto podkreślać, że tego rodzaju przekonania oddziałują nie tylko na kształtowanie kontekstu odkrycia, lecz także na kontekst uzasadniania. Akcentowano przy tym pogląd, że powstanie nowożytnej nauki było rezultatem złożonego spłotu praktyki eksperymentalnej, refleksji teologicznej i metafizycznej oraz dyskursu retorycznego⁵. Zakładam, że proces ten można rekonstruować jako racjonalny wybór – dokonywany przez szeroko rozumianą społeczność nauki – określonych przekonań filozoficznych dotyczących struktury świata przyrody oraz zasad prowadzenia praktyki badawczej.

Na potrzeby niniejszego artykułu wprowadzam rozróżnienie dwóch typów przekonań: presupozycji i założeń filozoficznych. Presupozycje rozumiem jako przekonania o charakterze światopoglądowym i względnie trwałym kulturowo, w szerokim znaczeniu wyznaczające granice naukowości. Z kolei założenia filozoficzne są w większym stopniu zależne od rezultatów praktyki naukowej i podlegają zmianom wraz z rozwojem wiedzy. Zapewnia to brak dysonansu między ogólnym obrazem świata a konsekwencjami teorii naukowych. Relacja między presupozycjami a założeniami ma charakter sprzężenia zwrotnego: presupozycje wyznaczają ramy poznania, a rozwój nauki prowadzi do ich reinterpretacji⁶.

Kontekst współczesnej filozofii nauki

Proponowane rozróżnienie nie ma prostego odpowiednika w klasycznych koncepcjach filozofii nauki. Presupozycje pełnią funkcję zbliżoną do tzw. *absolute presuppositions* w ujęciu Robina George'a Collingwooda oraz „przekonań towarzyszących” nauce z koncepcji zaproponowanej przez Jitse M. van der Meera. Wskazuje on, że działalność naukowa pozostaje nierozzerwalnie związana z szerszym zespołem przekonań filozoficznych i światopoglądowych, współkształtujących proces inter-

⁵ Zob. Steven Shapin, Simon Schaffer, *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life* (Princeton: Princeton University Press, 1985), 22–79; Steven Shapin, *Revolucja naukowa*, przeł. Stefan Amsterdamski (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2000), 97–99.

⁶ Zob. Radosław Kazibut, *Filozofia przyrody i przyrodoznawstwa Roberta Boyle'a. Filozoficzna geneza nauki laboratoryjnej* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019), 140–159.

pretacji danych empirycznych oraz konstrukcji teorii naukowych⁷. Założenia filozoficzne zaś funkcjonalnie nawiązują do elementów macierzy dyscyplinarnej w koncepcji Kuhna lub do metodologicznych komponentów programów badawczych w ujęciu Lakatosa. Jednakże proponowane rozróżnienie ma służyć analitycznemu uchwyceniu dynamicznej relacji między światopoglądowym tłem nauki a zmianami zachodzącymi w obrębie wiedzy naukowej.

Wprowadzone powyżej rozróżnienie zostanie zastosowane do rekonstrukcji filozoficznych przekonań towarzyszących nauce obecnych w koncepcji nauki rozwijanej przez Whewella.

Filozofia nauki Whewella w kontekście historycznym

Whewell a nauka epoki wiktoriańskiej

Nauka wiktoriańska rozwijała się w kontekście burzliwych przemian społecznych, kulturowych i intelektualnych. Kryteria naukowości nie były jeszcze w pełni ustabilizowane, a refleksja nad nauką pozostawała silnie powiązana z zagadnieniami metafizycznymi, moralnymi i teologicznymi⁸. Whewell był postacią znajdującą się w centrum życia naukowego epoki wczesnowiktoriańskiej. W literaturze przedmiotu można odnaleźć dyskusję, w której oceniano rolę, jaką odgrywał on w brytyjskim środowisku naukowym. Richard Yeo widzi w nim przede wszystkim filozofa nauki oraz kompetentnego obserwatora i komentatora życia naukowego. Widzi w nim krytyka, recenzenta, arbitra i kreatora kultury nauki⁹. Uważa, że rozważania Whewella nad teorią pływów miały niewielkie znaczenie dla rozwoju ówczesnego przyrodoznawstwa¹⁰. Inni badacze nie podzielają tego poglądu i argumentują, że Brytyjczyk opracował swoje stanowisko filozoficzno-metodologiczne na podstawie doświadczeń nabytych w trakcie realizacji praktyki badawczej. Podkre-

⁷ Por. Collingwood, *An Essay on Metaphysics*, 34–48; van der Meer, „Background Beliefs, Ideology, and Science”: 87–103.

⁸ Lara Karpenko, Shalyn Claggett, Gillian Beer, „Introduction”, w: *Strange Science: Investigating the Limits of Knowledge in the Victorian Age*, red. Lara Karpenko, Shalyn Claggett (Ann Arbor: University of Michigan Press, 2017), 1–16, <https://doi.org/10.2307/j.ctt1qv5ncp.5>.

⁹ Zob. Yeo, *Defining Science*, 8.

¹⁰ Zob. tamże, 54.

ślają, że jego dociekania naukowe i refleksja filozoficzna nad ich rezultatami były ze sobą powiązane oraz oddziaływały na siebie¹¹.

Niezależnie od tego, jak oceniane jest znaczenie badań Whewella dla rozwoju przyrodoznawstwa, należy uznać, że odgrywał on istotną rolę w środowisku naukowym. W tym kontekście projekt Whewella należy rozumieć jako próbę nadania nauce spójnych podstaw epistemologicznych przy jednoczesnym zachowaniu jej związku z szerszym porządkiem filozoficznym¹².

Historia nauki jako podstawa filozofii nauki Whewella

Punktem wyjścia projektu filozofii nauki Whewella była analiza faktycznego rozwoju wiedzy naukowej, rozumianego jako proces historyczny, w którym kolejne odkrycia empiryczne oraz towarzyszące im przeobrażenia aparatu pojęciowego stopniowo miały kształtować strukturę nauki. We wstępie do *History of the Inductive Sciences* (1837) stwierdził:

[...] niniejsza praca nie ma być jedynie opisem faktów z historii nauki, lecz również stanowić podstawę filozofii nauki. Wyszedłem z założenia, że badania nad sposobami odkrywania prawdy powinny opierać się na analizie prawd już odkrytych. Zasada ta brzmi prosto i wydaje się niemal oczywista, jednak dotąd była stosowana niezwykle rzadko. Ci, którzy podejmują rozważania nad naturą prawdy i metodami jej odkrywania, wciąż posługują się przykładami twierdzeń, które w przeważającej mierze są trywialne i pozbawione większego znaczenia poznawczego (jak w wielu klasycznych traktatach logicznych), bądź też nieustannie powracają do wąskiej i wyspecjalizowanej dziedziny matematyki. Tymczasem sama matematyka nie może stanowić adekwatnego modelu ogólnego sposobu, w jaki ludzkość doszła do rozległego zasobu wiedzy i uzasadnionych prawd, którymi dziś dysponuje¹³.

W tym świetle filozofia nauki miała być budowana na rekonstruowaniu historycznie istotnych dla rozwoju wiedzy odkryć naukowych, a nie na abstrakcyjnych rozważaniach logicznych. Ze współczesnej perspektywy stanowisko to można interpretować jako próbę przewy-

¹¹ Por. Ducheyne, „Whewell's Tidal Researches”: 26–40; Ducheyne, „Whewell's Philosophy of Science”, 84; Snyder, *Reforming Philosophy*, 150–151.

¹² Bernard Lightman, „Introduction”, w: *Victorian Science in Context*, red. Bernard Lightman (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 3.

¹³ William Whewell, *History of the Inductive Sciences, from the Earliest to the Present Time*, „Preface to the Third Edition”, Project Gutenberg, dostęp 3.03.2026, <https://www.gutenberg.org/ebooks/68693>.

ciężenia ahistorycznych ujęć metodologii nauki, charakterystycznych dla wcześniejszej brytyjskiej tradycji empirystycznej Francisa Bacon'a, a następnie rozwijanych w epistemologii Johna Locke'a i Davida Hume'a. Analiza rzeczywistych odkryć naukowych pełni w projekcie Whewella funkcję heurystyczną i umożliwia rekonstrukcję mechanizmów, dzięki którym wiedza naukowa powstaje i ulega systematyzacji.

Jak podkreśla Steffen Ducheyne, w koncepcji Whewella historia nauki i filozofia nauki rozwijają się równolegle i pozostają ze sobą w relacji metodologicznej współzależności¹⁴. Refleksja filozoficzna nie poprzedza w tym ujęciu praktyki badawczej, lecz zostaje z niej wydobyta w drodze indukcyjnej rekonstrukcji. Filozofia nauki ma więc charakter wtórny wobec historii nauki: jej zadaniem jest uchwycenie ogólnych zasad poznawczych, które ujawniają się w rzeczywistym procesie odkryć naukowych. Z tej metodologicznej deklaracji wynika zasadniczy rys epistemologii Whewella: poznanie naukowe powstaje poprzez współdziałanie dwóch odmiennych, lecz nierozdzielnych czynników – danych empirycznych oraz struktur pojęciowych, które umożliwiają ich konceptualizację. Dlatego też filozofia nauki Whewella nabiera wyraźnego wymiaru historycznego. Rozwój wiedzy nie polega wyłącznie na kumulacji nowych obserwacji, lecz na kolejnych aktach porządkowania i interpretowania faktów, w związku z czym przekształceniu ulega zarówno materiał empiryczny, jak i sposób jego konceptualizacji.

Epistemologia Whewella: między faktami a ideami

Antyteza faktów i idei

Centralnym elementem epistemologii nauki Whewella jest koncepcja, którą określił jako „antytezę elementów nierozzerwalnych”¹⁵. Argumentował, że rozwój nauki to nie tylko zapis obserwowanych faktów, lecz także rezultat aktywnego procesu przekształcania i konceptualizacji doświadczenia w świetle historycznie ukształtowanych i określonych form intelektu. Zapisał: „Antyteza faktów i idei stanowi podstawę filozofii nauki. Nie może istnieć żadna wiedza bez połączenia tych dwóch elementów ani żadna filozofia bez ich rozdzielenia”¹⁶. Poznanie nauko-

¹⁴ Zob. Ducheyne, „Whewell's Philosophy of Science”, 71–88.

¹⁵ William Whewell, „The Philosophy of the Inductive Sciences”, w: *Collected Works of William Whewell*, t. 2, red. Richard Yeo (Bristol: Thoemmes, 2001), 651.

¹⁶ Whewell, *The Philosophy of the Inductive Sciences*, t. 1, XVII.

we dokonuje się poprzez wiązanie danych empirycznych z „ideami fundamentalnymi”, które zarazem określają ogólne podstawy nauki, jak i szczegółowe aparaty pojęciowe poszczególnych dyscyplin przyrodoznawstwa. Nauka to proces, w którym obserwacja jest zawsze teoretycznie uwikłana i zależna od idei fundamentalnych.

***Colligation of Facts* jako mechanizm poznania**

Dla Whewella *Colligation of Facts* stanowi moment konceptualny indukcji, w którym rozproszone fakty zostają powiązane przez ideę, co umożliwia ich ujęcie w postaci prawa naukowego¹⁷. Whewell nie traktował tego procesu jako bezrefleksyjnego uogólniania, lecz jako twórczy akt badacza, który tym samym aktywnie kształtuje materiał empiryczny.

Tak więc fakty, że planety obiegają Słońce w określonych okresach i odległościach, zostają ujęte i powiązane w prawie Keplera za pomocą takich pojęć, jak kwadraty liczb, sześciiany odległości oraz proporcjonalność tych wielkości. [...] Całość naszej wiedzy fizycznej polega na ustanawianiu tego rodzaju twierdzeń; we wszystkich takich przypadkach fakty zostają powiązane za pomocą odpowiednich pojęć. Tę część procesu kształtowania wiedzy nazwałem *Colligation of Facts* i termin ten można odnieść do każdego przypadku, w którym poprzez akt intelektu ustanawiamy precyzyjny związek między zjawiskami danymi naszym zmysłem. Nagromadzona i usystematyzowana wiedza o takich powiązaniach stanowi naukę¹⁸.

Whewell pozostawał w obrębie indukcjonizmu typowego dla brytyjskiego empiryzmu, ale zarazem nie akceptował przekonania, że poznanie naukowe polega na biernym gromadzeniu danych zmysłowych. Z tego względu jego projekt epistemologiczny można odczytać jako korektę baconowskiego indukcjonizmu poprzez wprowadzenie aktywnej roli struktur pojęciowych w procesie formułowania praw naukowych. Odrzucał przekonanie o bezzalożeniowości wiedzy oraz o możliwości wyprowadzenia praw naukowych bezpośrednio z nagromadzenia obserwacji. Pogląd ten wyraźnie wyłożył w *The Philosophy of the Inductive Sciences* (1847), wskazując, że dane zmysłowe same w sobie nie dostarczają jeszcze wiedzy, dopóki nie zostaną zinterpretowane

¹⁷ Zob. Claudia Cristalli, Julia Sánchez-Dorado, „Colligation in Modelling Practices: From Whewell’s Tides to the San Francisco Bay Model”, *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 85 (2021): 1–15.

¹⁸ William Whewell, *Novum Organon Renovatum*, Project Gutenberg, dostęp 3.03.2026, <https://www.gutenberg.org/ebooks/69764>, rozdz. IV, aforyzm IX.

za pomocą odpowiednich struktur pojęciowych. Whewell stwierdził: „Zmysły przedstawiają nam znaki zawarte w Księdze Natury, ale nie przekazują nam one żadnej wiedzy, dopóki nie odkryjemy alfabetu, za pomocą którego należy je odczytywać”¹⁹. Można zauważyć, że z tej perspektywy Whewell w pewnym sensie odwrócił się od tradycji brytyjskiego empiryzmu²⁰.

Idee fundamentalne jako warunki poznania

W literaturze przedmiotu często się podkreśla, że koncepcja „idei fundamentalnych” wykazuje pewne analogie do kantowskiej teorii warunków możliwości doświadczenia²¹. Jednak analogie te mają charakter częściowy. W przeciwieństwie do kantowskich kategorii „idee fundamentalne” Whewella ulegają historycznym przekształceniom wraz z postępem nauki.

Według Steffena Ducheyne pojęcie idei fundamentalnych wyznacza centralny problem epistemologii nauki Whewella²². Określają one ramy poznawcze, w obrębie których możliwe staje się przekształcenie rozproszonych danych doświadczenia w uporządkowaną wiedzę naukową. W katalogu „idei fundamentalnych” brytyjski filozof umieścił ogólne pojęcia, które częściowo pokrywały się z klasycznymi kategoriami filozoficznymi, wskazanymi m.in. przez Arystotelesa. Przestrzeń, czas, przyczyna, substancja czy liczba nie stanowią w ujęciu Whewella metafizycznych podstaw rzeczywistości, ale wyznaczają ramy naukowości. Filozof stwierdza:

Ideami fundamentalnymi, które należy uznać za najważniejsze, ponieważ stanowią podstawę nauk ścisłych, są idee przestrzeni, czasu (w tym liczby), przyczyny (w tym siły i materii), zewnętrżności obiektów i środków postrzegania cech drugorzędnych, polaryzacji (przeciwieństwa), składu chemicznego i powinowactwa, substancji, podobieństwa i naturalnego powinowactwa, środków i celów (skąd bierze się pojęcie organizacji), symetrii oraz idei czynników życiowych²³.

¹⁹ Zob. Whewell, *The Philosophy of the Inductive Sciences*, t. 1, XVII.

²⁰ Zob. Tamże, 72.

²¹ Por. Butts, „Necessary Truths in Whewell’s Theory of Science”: 161–181; Fisch, *William Whewell, Philosopher of Science*, 105; Snyder, *Reforming Philosophy*, 46; Ducheyne, „Whewell’s Philosophy of Science”, 77–80.

²² Zob. Ducheyne, „Whewell’s Philosophy of Science”, 74.

²³ Whewell, *Novum Organon Renovatum*, XVIII.

Whewell posługuje się terminem „idea” w sposób wyraźnie odmienny od znaczenia, jakie nadawano mu w nowożytnej epistemologii, zwłaszcza w empirystycznej tradycji brytyjskiej. „Idee” nie są biernymi reprezentacjami danych zmysłowych ani dowolnymi treściami świadomości. Pełnią funkcję strukturyzującą i umożliwiają uporządkowanie doświadczeń oraz formułowanie uogólnień naukowych. Stanowią aktywny element poznania, umożliwiający powiązanie faktów empirycznych w bardziej ogólne relacje. Nie są one jednak tylko arbitralnymi konstrukcjami intelektu, lecz ujawniają się w toku rozwoju nauki jako konieczne warunki konceptualizacji doświadczenia. Wydaje się zatem, że Whewell nie zakładał wyraźnego oddzielenia płaszczyzny psychologicznej od metodologicznej w analizie źródeł poznania. Struktury pojęciowe, które umożliwiają organizację doświadczenia, pozostają zarazem elementem funkcjonowania ludzkiego umysłu oraz składnikiem metodologii naukowej. Zmysły dostarczają elementów doświadczenia o charakterze jakościowym – barwa, dźwięk czy kształt – umysł zaś wprowadza pomiędzy nimi relacje, które pozwalają ująć je w spójny i uporządkowany obraz rzeczywistości. Dzięki tym strukturom intelektualnym dane percepcyjne mogą zostać powiązane w relacje przestrzenne, czasowe lub przyczynowe, a tym samym stać się elementami poznania naukowego. Z tego względu idee fundamentalne mają charakter nadrzędny i generatywny w porządku poznania, ponieważ umożliwiają organizację utrwalonych wrażeń percepcyjnych zgodnie z zasadami konstytuującymi doświadczenie, takimi jak porządek, proporcja czy symetria. Z takiej perspektywy osłabieniu ulega ściśle rozróżnienie między tym, co dane biernie w doświadczeniu, a tym, co konstytuowane przez aktywność intelektualną podmiotu poznającego. „Wrażenia są częścią obiektywną, a idee częścią subiektywną każdego aktu percepcji lub wiedzy”²⁴. Whewell podkreśla, że w rzeczywistym doświadczeniu trudno wskazać przypadki czystej bierności lub czystej aktywności poznawczej. W poznaniu naukowym to elementy jednego aktu, ale analitycznie od siebie odróżnialne. Odgrywają przede wszystkim rolę epistemologiczno-metodologiczną. Mają charakter pośredni: nie są ani czysto aprioryczne, ani empiryczne, lecz rozwijają się historycznie wraz z nauką. W związku z powyższym trzeba przyjąć, że Whewell uznawał dynamiczny charakter relacji między strukturami intelektualnymi a praktyką naukową. W *On the Philosophy of Discovery* wyłożył, w jaki sposób rozumie genezę „idei fundamentalnych”:

²⁴ Tamże, VIII.

Nie są one [tj. idee fundamentalne] dowodzone w trakcie badań naukowych, ale ujawniane, w miarę jak badania te wykazują ich konieczność. Nie są one wynikiem, ale *warunkiem nauk eksperymentalnych*. [...] Nie są one konsekwencjami wiedzy zdobytej z zewnątrz, ale *wewnętrznym warunkiem naszej zdolności poznawczej*²⁵.

W ten sposób Whewell określa miejsce i funkcję przekonań metafizycznych w strukturze poznania naukowego. Opowiadając się za ich nieusuwalnością, wyraźnie dystansuje się od późniejszego redukcjonizmu pozytywistycznego, który zmierzał do eliminacji elementów metafizycznych z dyskursu naukowego. Interpretując intencje Whewella, można postawić tezę, że przyjmował konieczność zgodności naukowego obrazu świata z potocznym sposobem postrzegania rzeczywistości. Zdroworozsądkowo akceptowane przez podmiot poznający przekonania – takie jak założenie istnienia przedmiotów poznawalnych w czasie i przestrzeni – znajdują swój wyraz w zbiorze idei fundamentalnych. Tym samym nauka nie stanowi samowystarczальной praktyki epistemicznej, ale akceptuje metafizyczne antycypacje „przednaukowego rozumu”. Racjonalność świata, jego porządek ontyczny i możliwość poznania musiały być gwarantowane w pozaempirycznym i pozanaukowym zespole założeń epistemologiczno-metafizycznych. „Idee fundamentalne” to nie tylko neutralne heurystyki wyznaczające granice poznania, lecz także epistemologiczno-metodologiczne założenia towarzyszące nauce, które znacząco określają jej paradygmaty. W ten sposób Whewell eksponuje dualny charakter poznania naukowego, które z jednej strony opiera się na empirycznej weryfikacji doświadczenia świata, z drugiej zaś legitymizuje wizję jedności rozumu, przyrody oraz porządku moralnego²⁶.

²⁵ Willam Whewell, „On the Philosophy of Discovery”, w: *Collected Works of William Whewell*, t. 7, red. Richard Yeo (Bristol: Thoemmes, 2001), 349–350.

²⁶ Por. Ducheyne, „Whewell’s Philosophy of Science”, 73–74; Geoffrey N. Cantor, „Between Rationalism and Romanticism: Whewell’s Historiography of the Inductive Sciences”, w: *William Whewell: A Composite Portrait*, red. Menachem Fisch, Simon Schaffer (Oxford: Clarendon Press, 1991), 82.

Filozoficzne przekonania towarzyszące nauce w perspektywie epistemologii nauki Whewella

Presupozycje a założenia filozoficzne w teorii nauki Whewella

W swojej teorii nauki Whewell odróżnia, konieczną w sensie epistemologicznym wiedzę naukową od prawd warunkowych. Prawdy konieczne to takie twierdzenia, w których nie tylko stwierdzamy ich faktyczną prawdziwość, lecz zarazem uznajemy, że są one metafizycznie konieczne. Nie sposób bowiem pomyśleć świata, w którym ich zaprzeczenie nie prowadziłoby do niedorzeczności. Whewell podkreślał, że konieczność ta wynika z czegoś więcej niż bezpośredniego zmysłowego doświadczenia świata. Skoro twierdzenia naukowe muszą mieć charakter konieczny i uniwersalny, to ich powszechność wynika z innego źródła niż tylko z doświadczenia, a tkwi w ideach fundamentalnych. Jak przekonuje Steffen Ducheyne, „idee fundamentalne” w systemie Whewella nadają twierdzeniom naukowym konieczny i konstytutywny charakter, gdyż określają podstawową strukturę, w której dane empiryczne mogą zostać ujęte jako fakty naukowe. Jednakże „fundamentalne idee” nie funkcjonują bezpośrednio w nauce, lecz za pośrednictwem określonych dla danej teorii „aksjomatów”²⁷.

Na gruncie rekonstrukcyjnym można przyjąć, że w ujęciu Whewella wiedza naukowa była organizowana na dwóch komplementarnych poziomach. Pierwszy obejmował element empiryczny, podatny na rewizję w świetle kolejnych doświadczeń i z czasem ujmowany w postaci nowych „aksjomatów”. Drugi zaś konstytuował element metafizycznie konieczny i był zakorzeniony w „ideach fundamentalnych”.

Na gruncie przyjętego przeze mnie rozróżnienia na presupozycje i założenia filozoficzne „aksjomaty” Whewella pełnią zatem funkcję założeń filozoficznych, a „idee fundamentalne” określają presupozycje filozoficzne.

Presupozycje filozoficzne u Whewella to przekonania o charakterze podstawowym, metafizycznie koniecznym, a zarazem światopoglądowym. Wyznaczają ogólne zasady uprawiania nauki oraz określają ramy interpretacyjne, w których kształtuje się obraz świata generowany przez nią. Z kolei założenia filozoficzne przybierają postać przekonań formułowanych w kontekście określonych rezultatów praktyki badawczej. Ich funkcją jest pośredniczenie między doświadczeniem empirycznym

²⁷ Zob. Ducheyne, „Whewell’s Philosophy of Science”, 75–77.

a warstwą konceptualną poznania naukowego. Stanowią integracyjny pomost łączący fakty obserwacyjne z „fundamentalnymi ideami”, które nadają im strukturę i sens poznawczy.

Przeprowadzone analizy pozwalają stwierdzić, że w koncepcji Whewella refleksja nad ontologią przyrody i epistemologią nauki pozostaje w ścisłej współzależności strukturalnej i pojęciowej. Nie oznacza to jednak, że nie jest możliwe ich analityczne rozróżnienie. W celu zapewnienia przejrzystości dalszego wywodu zasadne jest wyodrębnienie w teorii nauki Whewella dwóch typów przekonań towarzyszących praktyce badawczej: z jednej strony presupozycji o charakterze ontologiczno-metafizycznym, z drugiej zaś – założeń epistemologiczno-metodologicznych. Podział ten ma charakter analityczny i nie odpowiada rzeczywistemu rozdzielaniu tych poziomów w samej strukturze teorii Whewella.

Filozoficzne przekonania Whewella na temat przyrody i nauki

Epistemologia nauki Whewella nie była jedynie deklaratywnie zakorzewiona w założeniach metafizycznych. W interpretacji zaproponowanej przez Richarda Yeo filozofia nauki Whewella pozostaje nierozzerwalnie związana nie tylko z założeniami metafizycznymi, lecz także z przesłankami moralnymi i teologicznymi. W konsekwencji teoria nauki Whewella obejmuje zarówno wymiar poznawczy, jak i religijno-antropologiczny, w wyniku czego proces poznania naukowego zostaje osadzony w szerszym kontekście formacji intelektualnej oraz duchowej podmiotu²⁸.

Przyroda w ujęciu Whewella ma racjonalną i uporządkowaną strukturę, która czyni ją poznawalną naukowo. Jest to presupozycja ontologiczno-metafizyczna, która pełni funkcję warunku możliwości wszelkiej praktyki badawczej. Według Whewella ludzka wiedza to synteza faktów i idei, a świat ma obiektywną i niezależną od podmiotu poznawalną strukturę. Rzeczy posiadają zarówno własności relacyjne (przestrzenne, czasowe, przyczynowe), jak i nierelacyjne (kolor, dźwięczność i tym podobne). W ludzkich doznaniach nie są obecne relacyjne właściwości rzeczy, a własności nierelacyjne, które oddziałują na aparat percepcyjny podmiotu, wywołując wrażenia²⁹.

Zarysowany powyżej pogląd przypisywany Whewellowi stanowi istotny komponent światopoglądowego zaplecza modelu naukowo-

²⁸ Por. tamże, 86; Yeo, „William Whewell, Natural Theology”: 493–516.

²⁹ Zob. Walsh, „Whewell and Mill on Induction”: 279.

ści przyjętego przez autora *Novum Organon Renovatum* (1840). Zgodnie z dokonanymi ustaleniami w jego ujęciu poznanie naukowe nie sprowadza się do biernej rejestracji danych empirycznych, lecz ma charakter aktywnego procesu identyfikowania relacyjnych struktur rzeczywistości. Przekonanie to wymaga przyjęcia epistemologiczno-metodologicznego założenia, zgodnie z którym nauka stopniowo odsłania prawa rozumiane jako reprezentacje realnych struktur świata przyrody. W koncepcji Whewella teza ta, powiązana z presupozycją realnego i obiektywnego istnienia świata zewnętrznego, pełni funkcję legitymizującą: uzasadnia poznawczą wartość nauki opartej na formułowaniu praw ogólnych, traktowanych nie jako czysto heurystyczne konstrukcje, lecz jako adekwatne ujęcia strukturalnych własności rzeczywistości.

Presupozycja filozoficzna o racjonalności przyrody jest u Whewella osadzona w wyraźnie artykułowanym horyzoncie teologii naturalnej. W efekcie zostaje wpleciona w presupozycję o zachodzeniu harmonii między ideami ludzkiego umysłu a strukturą rzeczywistości, która ma swoje źródło w Boskim intelekcie. Tym samym ludzki umysł, przyroda i umysł Boga pozostają względem siebie współmierne. Ponownie w myśli Whewella, ale tym razem w kontekście teologicznym, poznanie naukowe nie jest definiowane jako sprawozdanie z faktów empirycznych, lecz jako swoisty proces wnikania w porządek przyrody, którego istnienie ma być ekspresją Boskiego rozumu. W konsekwencji u Whewella dyskurs przyrodoznawczy i dyskurs teologiczny czerpią z tego samego epistemicznego źródła. Poznanie świata przyrody pośrednio umożliwiało „podzielanie myśli Boga”³⁰. Wybrzmiewa w tym miejscu obecność konkordyzmu w poglądach Whewella, który w ten sposób rozładowuje napięcie między nauką a wiarą. Przystawanie „idei fundamentalnych” w umyśle człowieka i Boga zapewniało korespondencję oraz zgodność między epistemologicznym i metafizycznie ugruntowanym obrazem świata.

Presupozycja jedności jako zasada systemowa

Rozpatrzenie wzajemnych relacji między wymiarem metafizycznym, epistemologicznym i metodologicznym w filozofii Whewella prowadzi do wyodrębnienia centralnej presupozycji organizującej ten projekt teoretyczny, którą stanowi „zasada jedności”. W tej presupozycji filozoficznej zawiera się przeświadczenie, które przypisuje Whewellowi,

³⁰ Zob. Yeo, „William Whewell, Natural Theology”: 498–503.

o konstytutywnej współmierności i harmonii porządku natury, struktury ludzkiego poznania oraz racjonalności Boskiego umysłu, a w konsekwencji o wzajemnej przechodniości wymiarów: poznawczego, metafizycznego i moralnego. „Zasada jedności” w myśli Whewella znajduje swoje zastosowanie w dwóch komplementarnych kierunkach. Pierwszy z nich to program epistemologiczno-metodologiczny: jedność nauki nie oznacza redukcji metod, lecz ich uporządkowaną wielość, zakorzenioną we wspólnych dla całej nauki „ideach fundamentalnych”. Należy podkreślić, że identyfikacja „idei fundamentalnych” z presupozycjami ma charakter interpretacyjny i nie jest wprost obecna w tekstach Whewella.

Zbiór idei fundamentalnych decyduje o epistemicznej spójności nauki pomimo pluralizmu procedur badawczych. W tym kontekście można zidentyfikować założenie filozoficzne teorii nauki Whewella, wynikające z presupozycji jedności i wyrażone w koncepcji konsyliencji indukcji. Zgodnie z tym ujęciem konsyliencja indukcji stanowi kryterium potwierdzenia teorii poprzez integrację różnych klas faktów w ramach jednego schematu pojęciowego³¹.

Konsyliencja indukcji nie wynika bezpośrednio z presupozycji jedności, ale pozostaje z nią w relacji zależności strukturalnej. Uważam, że w systemie Whewella pełni funkcję metodologicznego kryterium oceny teorii naukowych. To jej uprzywilejowanie jako wskaźnika wartości poznawczej teorii nie wynika wyłącznie z jej efektywności heurystycznej, lecz jest zakorzenione w presupozycji jedności, która określa horyzont współmierności struktury rzeczywistości, ram poznawczych oraz racjonalności.

Z tego względu konsyliencję należy rozumieć jako operacyjną artykulację presupozycji jedności na poziomie praktyki naukowej, czyli – w przyjętym powyżej rozróżnieniu – jako założenie filozoficzne. Nie jest ani autonomicznym, samouzasadniającym się kryterium metodologicznym, ani prostą konsekwencją presupozycji jedności, lecz stanowi jej epistemiczno-metodologiczną realizację. Jednocześnie funkcjonuje jako reguła organizująca praktykę badawczą, której sens oraz uzasadnienie ujawniają się dopiero w obrębie presupozycji filozoficznej o jedności świata i poznania przyjmowanej przez Whewella.

W systemie Whewella presupozycja jedności rozwija się również w kierunku metafizyczno-moralnym: jedność świata implikuje istnienie nieredukowalnych idei moralnych oraz wspólnotę podstawowych zasad poznania naukowego i etycznego. W konsekwencji prawda fizyczna,

³¹ Zob. Losee, „Whewell and Mill on the Relation Between Philosophy of Science and History of Science”:114.

prawda moralna i prawda teologiczna jawią się jako różne artykulacje jednego porządku racjonalności, a postęp naukowy pozostaje wzorem dla rozwoju moralnego i duchowego człowieka³².

W przedstawionym kontekście presupozycja „jedności” oraz wywiezione z niej założenie filozoficzne dotyczące konsyliencji indukcji pełni w epistemologii nauki Whewella funkcję zarazem konstytutywną, jak i regulatywną. Po pierwsze, określają centralne dla tej koncepcji przekonanie filozoficzne dotyczące relacji między światem przyrody, człowiekiem i Bogiem; po drugie zaś, wyznaczają fundamentalną zasadę organizującą praktykę badawczą. Presupozycja ta stanowi nadrzędną zasadę integrującą różne poziomy refleksji filozoficznej w teorii Whewella. W tym sensie proponowana rekonstrukcja ujmuje filozofię nauki Whewella jako system, którego koherentność nie wynika wyłącznie ze zbioru reguł metodologicznych, ale również z przyjętej presupozycji metafizycznej.

Podsumowanie

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, filozofia nauki Williama Whewella opiera się na tezie o systemowej jedności i nierozdzielności kluczowych wymiarów: ontologicznego i epistemologicznego, historycznego i metodologicznego, empirycznego i pojęciowego, a także naukowego i moralnego. Ten pogląd Whewella identyfikuję jako główną filozoficzną presupozycję tego systemu, w której zakłada się współmierność struktury rzeczywistości, poznania oraz racjonalności. Postulowana jedność nie stanowi jedynie ogólnego założenia metafizycznego, lecz pełni funkcję strukturalną, organizuje bowiem zarówno proces poznania naukowego, jak i jego uzasadnienie. W tym sensie epistemologia, metodologia i metafizyka nie tworzą odrębnych, autonomicznych porządków, lecz pozostają ze sobą w relacji wzajemnego warunkowania. Z tego też względu w systemie Whewella przekonania filozoficzne dotyczące natury przyrody i zasad jej poznawania nie mają charakteru zewnętrznego względem nauki, lecz stanowią jej warunek konstytutywny, obecny zarówno w działalności badawczej, jak i w refleksji metanaukowej.

Presupozycja „jedności” implikuje również określony sposób rozumienia relacji między nauką a sferą wartości. Poznanie naukowe dokonuje się w szerokim kontekście kulturowym i aksjologicznym, co pro-

³² Por. Snyder, *Reforming Philosophy*, 21, 33, 205, 220.

wadzi do częściowego przenikania się konstytutywnych idei nauki oraz przekonań religijnych i moralnych.

Whewell stwierdził w *Novum Organon Renovatum*: „ruch metafizyczny jest niezbędną częścią ruchu indukcyjnego”³³. Nie oznacza to jednak zniesienia autonomii poznawczej nauki: jej odniesienie do metafizyki – zwłaszcza w wymiarze teologicznym – nie ma charakteru ideologicznego, lecz pełni funkcję ramy interpretacyjnej porządkującej jej podstawowe założenia.

W rezultacie filozofia nauki Whewella ujmuje naukę jako historycznie rozwijającą się praktykę poznawczą, osadzoną w strukturach pojęciowych i metafizycznych, lecz zarazem zachowującą autonomię metodologiczną. Nauka nie jest ani prostą rejestracją faktów empirycznych, ani spekulatywną metafizyką, lecz procesem, w którym rozwój wiedzy polega na stopniowym doprecyzowywaniu relacji między doświadczeniem a strukturami pojęciowymi. Filozofia nauki Whewella to ambitna koncepcja systemowej integracji epistemologii, metafizyki i metodologii nauki w ramach jednej, spójnej koncepcji racjonalności.

Bibliografia

Źródła

- Bacon Francis. 1955. *Novum Organum*, przeł. Jan Wikarjak. Warszawa: PWN.
- Whewell William. 1875. *History of the Inductive Sciences, from the Earliest to the Present Time*. „Preface to the Third Edition”. Project Gutenberg. Dostęp 3.03.2026. <https://www.gutenberg.org/ebooks/68693>.
- Whewell William. 1858. *Novum Organon Renovatum*. Project Gutenberg. Dostęp 3.03.2026. <https://www.gutenberg.org/ebooks/69764>.
- Whewell William. 2001. „On the Philosophy of Discovery”. W: *Collected Works of William Whewell*, t. 7, red. Richard Yeo. Bristol: Thoemmes Press.
- Whewell William. 2001. „The Philosophy of the Inductive Sciences”. W: *Collected Works of William Whewell*, t. 2, red. Richard Yeo. Bristol: Thoemmes Press.

Literatura przedmiotu

- Butts Robert E. 1965. „Necessary Truths in Whewell’s Theory of Science”. *American Philosophical Quarterly* 2: 161–181.
- Cantor Geoffrey N. 1991. „Between Rationalism and Romanticism: Whewell’s Historiography of the Inductive Sciences”. W: *William Whewell: A Compositi-*

³³ Whewell, *Novum Organon Renovatum*, wstęp.

- te Portrait*, red. Menachem Fisch, Simon Schaffer, 67–86. Oxford: Clarendon Press.
- Collingwood Robin George. 1948. *An Essay on Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cristalli Claudia, Julia Sánchez-Dorado. 2021. „Colligation in Modelling Practices: From Whewell’s Tides to the San Francisco Bay Model”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 85: 1–15.
- Ducheyne Steffen. 2010. „Whewell’s Tidal Researches: Scientific Practice and Philosophical Methodology”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 41(1): 26–40.
- Ducheyne Steffen. 2014. „Whewell’s Philosophy of Science”. W: *The Oxford Handbook of British Philosophy in the Nineteenth Century*, red. William J. Mander, 71–88. Oxford: Oxford University Press.
- Fisch Menachem. 1991. *William Whewell, Philosopher of Science*. Oxford: Clarendon Press.
- Fisch Menachem, Simon Schaffer (red.). 1991. *William Whewell: A Composite Portrait*. Oxford, GB: Clarendon Press.
- Karpenko Lara, Shalyn Claggett, Gillian Beer. 2017. „Introduction”. W: *Strange Science: Investigating the Limits of Knowledge in the Victorian Age*, red. Lara Karpenko, Shalyn Claggett, 1–16. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1qv5ncp.5>.
- Kazibut Radosław. 2019. *Filozofia przyrody i przyrodznawstwa Roberta Boyle’a. Filozoficzna geneza nauki laboratoryjnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Koyré Alexandre. 1957. *From the Closed World to the Infinite Universe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lightman Bernard. 1997. „Introduction”. W: *Victorian Science in Context*, red. Bernard Lightman, 3–4. Chicago: University of Chicago Press.
- Loose John. 1983. „Whewell and Mill on the Relation Between Philosophy of Science and History of Science”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 14(2): 113–126.
- McMullin Ernan. 1992. *The Inference That Makes Science*. Milwaukee: Marquette University Press.
- Meer Jitse M. van der. 2013. „Background Beliefs, Ideology, and Science”. *Perspectives on Science and Christian Faith* 65(2): 87–103.
- Mehlberg Henryk. 1959. „Can Science Absorb Philosophy?” *Revue Internationale de Philosophie* 13(47): 61–87.
- Mehlberg Henryk. 1966. „O niesprawdzalnych założeniach nauki”. W: *Logiczna teoria nauki*, red. Tadeusz Pawłowski, 341–361. Warszawa: PWN.
- Ruse Michael. 1976. „The Scientific Methodology of W. Whewell”. *Centaurus* 20: 227–257.
- Shapin Steven. 2000. *Rewolucja naukowa*, przeł. Stefan Amsterdamski. Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Shapin Steven, Simon Schaffer. 1985. *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle, and the Experimental Life*. Princeton: Princeton University Press.

- Snyder Laura J. 1997. „The Mill-Whewell Debate: Much Ado about Induction”. *Perspectives on Science* 5: 159–298.
- Snyder Laura J. 2006. *Reforming Philosophy: A Victorian Debate on Science and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Walsh Harold T. 1962. „Whewell and Mill on Induction”. *Philosophy of Science* 29(3): 279–284.
- Yeo Richard. 1979. „William Whewell, Natural Theology and the Philosophy of Science in Mid-Nineteenth Century Britain”. *Annals of Science* 36: 493–516.
- Yeo Richard. 1993. *Defining Science: William Whewell, Natural Knowledge and Public Debate in Early Victorian Britain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zawirski Zygmunt. 2003. *O stosunku metafizyki do nauki*. Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Streszczenie

Artykuł podejmuje problem statusu założeń filozoficznych w nauce na gruncie filozofii nauki Williama Whewella. Rekonstruując relacje między epistemologią, metodologią i metafizyką nauki w ujęciu tego przedstawiciela nowożytnej filozofii brytyjskiej, wprowadzam rozróżnienie między presupozycjami a założeniami filozoficznymi. Rozróżnienie to służy analitycznemu uchwyceniu zróżnicowanych poziomów przekonań towarzyszących zarówno praktyce badawczej, jak i rozwojowi wiedzy naukowej. Główna teza artykułu głosi, że filozofia nauki Whewella jest zorganizowana wokół nadrzędnej filozoficznej presupozycji jedności, wyrażającej przeświadczenie o współmierności struktury rzeczywistości, poznania oraz racjonalności. Presupozycja ta nie tylko integruje różne wymiary jego systemu – epistemologiczny, aksjologiczny i metafizyczny – lecz także wyznacza horyzont metodologiczny praktyki naukowej, znajdując swoją operacyjną artykulację w koncepcji konsyliencji indukcji. W konsekwencji konsyliencja nie stanowi autonomicznego kryterium oceny teorii, lecz powinna być rozumiana jako epistemologiczno-metodologiczna realizacja głębszego założenia filozoficznego. Artykuł wskazuje tym samym, że w ujęciu Whewella nauka nie jest praktyką neutralną światopoglądowo, lecz formą poznania konstytutywnie uwarunkowaną przez presupozycje filozoficzne.

Słowa kluczowe: filozofia nauki, William Whewell, założenia filozoficzne, idee fundamentalne, jedność nauki, epistemologia i metafizyka nauki

The Philosophical Presupposition of Unity as the Fundament of William Whewell's Philosophy of Science

Summary

This article examines the status of philosophical presuppositions in science from the perspective of William Whewell's philosophy of science. By recon-

structing the relationships between epistemology, methodology, and the metaphysics of science as understood by this representative of modern British philosophy, it introduces a distinction between presuppositions and philosophical assumptions. This distinction is used to analytically capture the diverse levels of belief that accompany both research practice and the development of scientific knowledge. The main thesis of the article is that Whewell's philosophy of science is organised around an overarching philosophical presupposition of unity, expressing the conviction that the structure of reality, cognition and rationality are commensurate. This presupposition not only integrates the various dimensions of his system – epistemological, axiological, and metaphysical – but also defines the methodological horizon of scientific practice. Furthermore, it finds its operational articulation in the concept of the Consilience of Inductions. Consequently, consilience does not constitute an autonomous criterion for evaluating theories, but should be understood as the epistemological and methodological realisation of a deeper philosophical assumption. The article thus indicates that, in Whewell's view, science is not a worldview-neutral practice, but a form of cognition constitutively conditioned by philosophical presuppositions.

Keywords: philosophy of science, William Whewell, philosophical premises, fundamental ideas, the unity of science, epistemology and metaphysics of science